УДК 76.02

О.Л. Улемнова

Д.Л. НӘҮРУЗОВАНЫҢ КИТАП ГРАФИКАСЫ (советтан соңгы чор Татарстан сәнгатендә яңа тенденцияләр чагылышы)

Статья посвящена одному из ведущих художников-графиков современного Татарстана Диляре Ленаровне Наврозовой. Автор представляет ее творческий путь, начиная с истоков – профессионального художественного образования, полученного в Казани и Москве, отмечает основные графические жанры, в которых работает художник: книжная и журнальная графика, графический дизайн, станковая графика, выявляет особенности индивидуальной манеры, вклад в татарское изобразительное искусство.

Ключевые слова: иллюстрация, станковый рисунок, графический дизайн, национальное искусство.

The article is dedicated to one of the leading graphic artists of modern Tatarstan, Dilyara Lenarovna Navrozova. The author presents her creative career, starting from the origins – professional art education received in Kazan and Moscow, notes the main graphic genres in which the artist works: book and magazine graphics, graphic design, easel graphics, reveals the features of individual manner, contribution to the Tatar visual art.

Keywords: illustration, easel drawing, graphic design, national art.

Диләрә Ленар кызы Нәүрузова – хәзерге вакытта Татарстанда әйдәп баручы китап бизәүче рәссамнарның берсе. Республикабызның китап һәм журнал нәшриятларында аның иҗатына ихтыяҗ зур. Ул – иҗатка Татарстан рәссамнарының 1990 елларда илебезне чолгап алган катлаулы «үзгәрешләр чоры»нда килгән буыны вәкиле. Без күнеккән дөнья җимерелгән, рәссам һәм социум арасында яңа бәйләнешләр һәм яңа ихтыяҗлар туган заман иде бу. Мөгаен, яңа эшли башлаган яшь рәссамга базар шартларына күнегү, бер яктан, җиңелрәк тә булгандыр – чөнки аның хезмәттәшлек итү шаблоннары әле эшләнмәгән була, икенче яктан, катлаулырак – чөнки яшьләрнең иҗат турындагы идеалистик күзаллаулары тупас чынбарлык белән очраша.

Нәкъ менә шундый шартларда Д.Л. Нәүрузованың иҗат юлы башланып китә. Ул 1970 елның 27 декабрендә Казанда туа, 1990 елда «рәссам-декоратор» белгечлеге буенча Казан сәнгать училищесын тәмамлый, «Казанские ведомости» газетасы, «Идел», «Салават купере» журналлары кебек Казан басмаларында эшли, аларны иллюстрацияләү һәм бизәү белән шөгыльләнә, ә 1992 елдан китап нәшриятлары белән хезмәттәшлек итә башлый.

Яңа иҗат эшчәнлеге белән мавыгып, 1994 елда Д.Л. Нәүрузова Мәскәү дәүләт матбугат университетына укырга керә. 2000 елда аны,

«рәссам-график» белгечлеге алып, уңышлы тәмамлый. Университетта ул совет балалар китабын бизәү өлкәсендә иң күренекле осталарның берсе, РСФСРның атказанган рәссамы (1978), Россия Федерациясенең атказанган сәнгать эшлеклесе (2002), профессор Владимир Валерьевич Перцов остаханәсендә укый.

В.В. Перцов кул астында Д.Л. Нәүрузова менә дигән һөнәри осталык мәктәбе уза: графикадагы бөтен материал һәм техникаларның куллану үзенчәлекләренә төшенә; күптөрле сәнгати эзләнүләрнең нигезендә яткан натурадан ясауның китапчы рәссам өчен аеруча мөһим булуын үзләштерә; китапка бердәм ансамбль итеп карарга өйрәнә, чөнки аның барлык элементлары үзара тыгыз бәйләнгән, бер идеягә һәм бердәм график чишелешкә буйсындырылган.

Диплом эшендә үк – Л. Кэроллның «Алиса могҗизалар илендә» экиятенә иллюстрацияләр сериясендә, – Д.Л. Нәүрузова үзен үтә сизгер рәссам-график буларак күрсәтә. Н.Х. Кумысникова сүзләре белән әйткәндә, «мавыктыргыч та, матур да, җиңел дә» [Кумысникова, с. 78] итеп ясалган бу рәсемнәрдә рәссам, инглиз җәмгыятенең нәзакәтлелеген һәм Кэролл текстының мантыйкка сыешмавын җиткерү өчен, реалистик сурәтләнгән предметларны һәм фигураларны тиешле дәрәҗәдә деформацияләп һәм стильләштереп бирә, стандарт булмаган композицион чишелешләр таба.

Һөнәри югары уку йортын тәмамлаган дипломлы белгеч Д.Л. Нәүрузова 2000–2010 елларда Татарстанда, график-дизайнер буларак, зур популярлык казанды. Эш дәверендә рәссам Татарстан китап нәшрияты, «Мәгариф», «Рухият», «Идел-Пресс» нәшриятлары өчен Н. Әхмәдиев, К. Булатова, Р. Бохараев, Р. Вәлиев, Т. Миңнуллин, Г. Тукай, Р. Фәйзуллина, Ф. Яруллин һ. б. кебек күренекле татар язучылары һәм шагыйрьләренең 100 гә якын китабын бизәде.

1990–2000 елларда Д.Л. Нәүрузова «Мәгариф» нәшрияты белән актив хезмәттәшлек итә. Сәнгати формалар белән экспериментлар үткәрү мөмкинлеге бирелгәнгә, яшь рәссамнар өчен «Мәгариф»тә эшләү кызыклы була. Бу нәшриятта татар язучыларының (Н. Әхмәдиев, Р. Вәлиев, Р. Гыйззәтуллин, Р. Фәйзуллин һ.б.) китаплары, шулай ук чит ил классикларының (Г. Андерсен, Р. Киплинг, А. Конан Дойл) татар теленә тәрҗемә ителгән әсәрләре Д.Л. Нәүрузова бизәлешендә нәшер ителә. Аларда «тасвирый рәт әдәби текстны гәүдәләндереп кенә калмый, ә бәлки яңа нәфис, синтетик әсәр – китап иҗат итүнең тулы бер факторына әверелә бара» [Улемнова, с. 6–7].

Татарстан китап нәшрияты өчен ул татар мәдәнияте әһелләренә – актер, җырчы, язучы һәм шагыйрьләргә (Шәриф Хөсәеновка (2006), Әзһәр Шакировка (2007, 2013), Ринат Таҗетдиновка (2008), Нәҗибә Ихсановага (2009), Зифа Басыйровага (2011), Зөһрә Сәхәбиевага (2016)) багышланган китаплар сериясенең бизәлешен эшләде. Д. Нәүрузовага еш кына республиканың җаваплы юбилей басмаларын бизәү эше дә тапшырыла. Күп кенә дәүләт, җәмәгать эшлеклеләренең, язучы, музыкантларның юбилейлары уңаеннан чыгарылган

альбом-китаплар аның тарафыннан эшләнгән: «Балкыш. Шамил Закировка бер дога» (2017); «Разил Вәлиев» (2017), «Равил Фәйзуллин. Гомер калейдоскобы « (2018), «Хәйдәр Бигичев» (2019). 2010 елда, Актаныш районы хакимияте заказы буенча, Актаныш авылының – 300, Актаныш районының 80 еллыгына багышлап, ТР Язучылар берлеге һәм ТР Фәннәр академиясе белән берлектә әзерләнгән «Актанышым – ак илем» дигән китап-альбомны һәм «Актаныш басмалары» җырлар җыентыгын да ул бизәде. Киң җәмәгатьчелек тарафыннан әлеге басмалар бик яратып кабул ителде. Басмаларны әзерләү барышында рәссамга төрле дәверләргә караган, төрле характердагы материаллар – текстлар, фоторәсемнәр, архив документлары белән эшләргә туры килә. Ул аларны китапның битләре һәм тышлыгының эчке яклары бизәлешендә, заман таләпләренә туры китереп, бик оста файдалана.

2014–2016 елларда Д.Л. Нәүрузова «Мәгариф – Вакыт» нәшриятына Ә. Мотыйгуллинаның 5, 6, 7, 8 һәм 9 сыйныфлар өчен татар әдәбияты буенча дәреслекләр сериясенең бизәлешен эшли. Хәзерге вакытта ул, А.Б. Шляпкин белән берлектә, төп гомуми белем бирү оешмалары өчен ТР Фәннәр академиясе Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты галимнәре тарафыннан әзерләнә торган татар теле һәм әдәбияты дәреслекләре өстендә эшли [Сафиуллина, б. 25]. Д.Л. Нәүрузова бизәлеш редакторы һәм техник мөхәррир буларак зур эш башкара. Мәсәлән, М.М. Шәкүрова, Л.М. Гыйниятуллина һәм О.Р. Хисамов язган 2 нче сыйныф «Туган тел (татар теле) дәреслеге өчен ул балаларга ана телен өйрәнү генә түгел, ә татар мәдәнияте белән танышырга да ярдәм итүче искиткеч матур рәсемнәр ясаган.

1990 елларда «Идел» һәм «Салават күпере» кебек татар журналларын иллюстрацияләп, Д.Л. Нәүрузова, журнал графикасында да күп эшләде. 2010 елларда ул журнал дизайны өлкәсендә хезмәт куйды, татар журналына заманча графика идеяләрен кертүдә аның да өлеше зур. «Сәхнә» (2010–2013), «Чын Мирас» (2012–2013), «Безнең мирас» (2014) басмалары еллар дәвамында ул эшләгән бизәлештә басылды.

Әмма Д.Л. Нәүрузова үз иҗатында төрле рәсем техникаларында эшләнә торган китап графикасына өстенлек бирә. Һәм бу яктан Татарстанда аннан да нәзакәтлерәк һәм зәвыклырак рәссам-графикны табуы кыен. Бер китапның бизәлеш стиле эшләнеп, аның график чишелеше шулкадәр уңыш казану һәм укучыларның игътибарын җәлеп итү нәтиҗәсендә, берничә мәртәбә бөтен бер серияләр барлыкка килгән. «Ай юрганы» әкиятләр җыентыгы – моның ачык мисалы. Ул Татарстан китап нәшрияты чыгарган «Дөнья халыклары әкиятләре» сериясен башлап җибәрә. Бу сериядә Д.Л. Нәүрузова «Ак бүре» татар халык әкиятләре (2012), «Мең дә бер кичә» гарәп әкиятләре (2013), «Казлар-аккошлар» рус әкиятләре (2014) җыентыкларын бизәгән. Һәр китапта рәссам текст белән параллель рәвештә мавыктыргыч вакыйгаларга, кызыклы персонажларга, төрле предмет-атрибутларга бай

әкият дөньясы тудыра. Укучы аларны карап туймый. Милли әкият китапларының график чишелеше шул халыкларның һәм илләрнең мәдәни һәм географик үзенчәлекләрен ачуга юнәлтелгән: кабатланмас пейзажлар, архитектура, костюмнар һәм геройларның тышкы кыяфәте, орнаментлар һәм төсләр – барысы да шуңа хезмәт итә. Шул ук вакытта аерым бер линеарлык, үзенчәлекле композицион корылышлар, нәфис колорит авторның үз манерасы булуга ишарәли.

Д.Л. Нәүрузованың милли характерны чагылдыру өчен сәнгати форма табарга омтылуы, татар тарихы белән кызыксынуы Равил Бохараевның 2016 елда «Kazan-Казан» нәшриятында чыккан ике китабының бизәлешендә ачык күренә: «Тень Тамерлана» һәм «Пьесы-сказки». Бу очракта, күрәсең, рәссамга сәнгать чараларын сайлауда тулы ирек бирелә, ул график тәҗрибәләр ясау мөмкинлеге ала, һәм китап рәссамы буларак, бөтен осталыгын күрсәтә: тематик якынлыкны ассызыклаган бердәм график манерада башкарылган гармонияле китап ансамбльләре пәйда була. Рәссам һәр басманы бизәгәндә, тышлыклар, форзацлар, титуллар, шмуцтитуллар, иллюстрацияләр, заставкалар һәм концовкалар өчен үзенчәлекле композицияләр иҗат итә. Аның буй сызык иллюстрацияләре – катлаулы күп фигуралы композицияләр, аларда тарихи детальләрнең дөреслеге күпкатлы сюжет һәм бормалы-сырмалы пространство-вакыт бәйләнешләре белән яраша, аларның мәгънә һәм символикаларына төшенү җиңел түгел. Шул ук вакытта китапларның бизәлеше бер дә артык чуар булып тоелмый – нәзек-нәфис сызыклы рәсемнәр, нәзакәтле колористик чишелешләр, автор сүзе белән параллель бирелгән «акыллы» иллюстрацияләр рәссамга текстның һәм декоратив элементларның балансын булдырырга ярдәм итә.

Китап-журналларда эшләү белән бергә, Д.Л. Нәүрузова станлы картиналар язу өчен дә вакыт таба. «Ел фасыллары» (2003) – аның иң кызыклы серияләренең берсе. Иҗатына хас бөтен сыйфатлар: теманы ачуга фәлсәфи якын килү, сюжет коллизияләренең символик мәгънәсе, детальнең ышандырырлык сурәтен шартлы пространстволы чишелеш белән тоташтыру, төрле график фактуралар – барысы да ярылып ята. Серия графит карандаш белән эшләнгән, рәссам кулында ул көмеш төсләр белән балкыган графика материалына әверелә. Җиңелчә акварель буяулар ел фасылларына хас төсләрне ассызыклау өчен кирәк.

«Шагыйрьнең соңгы көзе» (2006) картинасында Д.Л. Нәүрузова яраткан графит карандаш сызыклары әле ачык, әле куе төстә, әле якты һәм җиңел, әле еш итеп сызылган нечкә сызыкларга әйләнә, әле бармак бите белән таратылган нәфис томанны хәтерләтә. Болар барысы да шәһәр пейзажы аша чагылдырылган фаҗиганы тоемларга ярдәм итә. Композициядә герой сурәте юк, әмма без сүзнең бөек татар шагыйре, хәзерге татар әдәби теленә нигез салган Габдулла Тукай турында баруын аңлыйбыз. Ул 1913 елда 27 яшендә вафат булды. Рәссам конкрет җирлекнең топографиясен бирми, әмма архитектура

корылмаларыннан һәм хөкем сөргән гомуми атмосферадан Казандагы Г. Тукай гомеренең соңгы көннәре узган Татар бистәсе образы танылa. Ул шәһәр пейзажын символик детальләр белән баета: стихия басымы астында бөгелеп төшкән куәтле агачлар, яралы сугышчылар кебек, бау белән бәйләнгән; төшкән тәгәрмәч юлның бетүен кисәтә; кара каргалар афәт килүен җиткерә; елгадагы ялгыз көймә, Лета елгасындагы Харон көймәсе күк, соңгы юлга озату өчен үз пассажирын көтә...

Татарстан Республикасы Дәүләт җыр һәм бию ансамбленең әдәби-хореографик композициясенә иллюстрацияләрдән торган «Җиде энҗе» (2009) сериясендә (серия басылып чыкмый һәм хәзер станлы әсәр буларак кабул ителә), Д.Л. Нәүрузова, милли көнкүрешкә һәм халык гореф-гадәтләренә хас нечкәлекләрне сәнгати манералар шартлылыгы белән тоташтырып, традицион татар мәдәнияте дөньясын торгыза. Бу рәсемнәрдә рәссам, геройларның хискә бирелүчәнлеген ассызыклау өчен, пастельне сайлый. Ә кәгазь төсе, образлы чишелешләрне һәм эмоциональ эчтәлекне көчәйтеп, һәр күренештә буяуларны бер-берсенә яраштыра: төп геройның юлчылар белән очрашуында яшел төс үләнне һәм агач ябалдашларын белдерә; күк төс – яшь ананың бишектә сабый баланы тирбәтү күренешендә төнге серлелекне куәтли; ә кызгылт-көрән төс авыл йортындагы җылылыкны күрсәтә, анда дуслары чолганышындагы яшь гармунчы егетнең уйнавына кушылып, кызлар җырлый-җырлый йон эрлиләр...

Әгәр укучылар Д.Л. Нәүрузованың китап-журнал графикасы белән бөтен республика һәм аннан читтә таратыла торган китаплар һәм журналлар аша танышсалар, аның станлы әсәрләрен күргәзмәләрдә күрергә мөмкин. Рәссам 1990 елдан бирле төрле (төркем, республика, зона, бөтенроссия, халыкара) күргәзмәләрдә даими катнашып килә. Д.Л. Нәүрузова – «Ел китабы» дип исемләнгән укучылар конкурсында Р.И. Вәлиевнең «Гөрләвек» (2005) китабы бизәлеше өчен «Тамашачылар симпатиясе призы» лауреаты, «Шаян әфлисун» («Заводной апельсин») төрү материаллары дизайны өлкәсендә Студентлар эшләре халыкара конкурсының «Татлы ашамлыклар өчен төрү материаллары» («Упаковка для кондитерских изделий») категориясендә беренче премия лауреаты (Мәскәү, 2008). 2001 елдан ул – Татарстан Рәссамнар берлеге, 2002 елдан Россия Рәссамнар берлеге әгъзасы. Д.Л. Нәүрузованың әсәрләре Татарстан Республикасы дәүләт сынлы сәнгать музее, «Казан Кремле» Дәүләт тарихи-архитектура һәм сәнгать музей-тыюлыгы, Чуваш дәүләт сәнгать музее тупламаларында саклана.

Д.Л. Нәүрузова – үз иҗат манерасы булган рәссам, аны башкалар белән бутау мөмкин түгел. Аның иҗатында Көнчыгыш һәм Европа сәнгати традицияләренең тыгыз бәйләнешләре чагыла. Татарстанның тасвирый сәнгатен үстерүгә зур өлеш керткән өчен рәссам зур хөкүмәт бүләгенә лаек булды – 2021 елның мартында аңа «Татарстан Республикасының атказанган сәнгать эшлеклесе» дигән мактаулы

исем бирелде. Д.Л. Нәүрузованың иҗат потенциалы гаять зур, аның фантазиясе армый-талмый яңа образлар тудыра, аның һөнәри тоемлау сәләте куелган бурычларны хәл итү өчен яңа сәнгати чаралар табарга мөмкинлек бирә. Болар барысы да рәссамның милли характерны чагылдыру юнәлешендәге эзләнүләре яңадан-яңа ачышларга китерер, дип өметләнергә мөмкинлек бирә.

Әдәбият

Кумысникова Н. Матур дә, җиңел дә // Идел. 2004. № 10. Б. 78.

Сафиуллина Р. Татар телен башкача да өйрәтергә мөмкин // Идел. 2020. № 7. Б. 20–25.

Улемнова О.Л. [Вступительная статья] // Искусство книги Татарстана. Первая Республиканская выставка. 8–20 апреля 2008 года, Национальный музей РТ. Каталог / авт. вст. ст. и сост. каталога О.Л. Улемнова. Казань: Отечество, 2013. С. 5–8.

Мәкалә «Татар халкының милли үзтәңгәллеген саклау (2020–2024 еллар)» Татарстан Республикасы дәүләт программасының 3.19 номерлы чарасын тормышка ашыру кысаларында нәшер ителә

Улемнова Ольга Львовна,
сәнгать фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының тасвирый һәм декоратив-гамәли сәнгать бүлеге әйдәп баручы хезмәткәре